

“Enaxí com lo mariner s’endressa en son viatge”. A propòsit de les imatges marines del *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull

Maria Saiz Raimundo (València)

Summary: The metaphor about the love and the sea is a motif that has a long textual tradition. In his works, Llull uses various figures of speech at the service of his apologetic aims. An example is the nautical and commercial terminology that is regularly used to express Llull’s thought. This is stated throughout his great work, the *Llibre de Contemplació*, in which the marine motif appears repeatedly with a clear moral and epistemological purpose. Specifically, in the *LC* we find the simile in various forms with a remarkable specific purpose. To show this specificity the similar will be compared to the marine metaphor that appears in the *Llibre d’amic e amat*, closer to the literary tradition, within the mechanics of the knowledge of mystical love.

Keywords: Catalan literature, *Llibre d’amic e amat*, *Llibre de Contemplació*, medieval literature, metaphors, mysticism, Ramon Llull ■

Received: 22-10-2020 · Accepted: 18-02-2021

■ 1 Introducció¹

Escenari de viatges, croades i peregrinacions, la mar és ahora un lloc conegut i perillós per a l’home medieval. La vida de Ramon Llull està estretament lligada al món marítim; naix a Mallorca, lloc privilegiat de la Mediterrània per les seues relacions comercials, i, viatger incansable, recorre les costes mediterrànies fins a arribar a l’Àfrica o l’Àsia Menor. Element de la seua realitat immediata, la mar es constituirà, doncs, com a objecte dels seus pensaments. Ja ha estat àmpliament tractada la visió que Llull té de la marineria (Colomer, 1969; Llinarès, 1987; Colom, 1992; Ensenyat,

---

1 Aquest treball s’ha beneficiat de l’Ajuda del Programa de Formació de Professorat Universitari (FPU) del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (Ref. FPU17/04643). A més, l’article s’inscriu en el projecte del MICINN (Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades) «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (VI)», Ref. FFI2017-83960-P (AEI/FEDER, UE).

2015); recentment s'ha estudiat la funció que li atorga en la societat (Ensenyat, 2019) i els seus coneixements sobre la tècnica de la navegació i de la mercaderia (Ortega, 2015).

Tanmateix, els perills de la navegació no són exclusius de l'edat mitjana, sinó que formen part de la història de la literatura oral i escrita. Són nombrosíssims els textos en què la mar s'erigeix com una natura violenta que l'home no pot controlar, comparable a les contingències de l'amor o als sentiments del poeta. En algunes ocasions fins i tot s'instaura com a element estructurador de la diegesi (Corbellari, 2006) o simplement en forma part de l'espai. La mar, escenari de moltes de les històries de la matèria de Bretanya, recurs predilecte de poetes com Ovidi, Ausiàs Marc o Dante.

Més enllà d'aquestes consideracions prèvies, centrem-nos en l'equiparació entre l'amor i la mar, tòpic² que té una llarga tradició textual: el trobem en la Bíblia o l'Alcorà, s'estableix en la literatura clàssica, pren volada en el món medieval i es desenvolupa sobretot en el Renaixement, fins a arribar als nostres dies.³

Potser la gènesi de la comparació, en la literatura clàssica, es deu a la doble funció de la deessa Afrodita,⁴ i a la concepció ambivalent de l'amor (Gómez, 2018: 55). Precisament ens interessa de remarcar aquesta idea, perquè la visió de l'amor que presenta és compartida per l'edat mitjana, que també compara l'amor a les dos activitats més perilloses de l'època, la guerra (*militia amoris*) i la navegació (*navigium amoris*).

La consideració de la mar en la literatura medieval és fruit de la confluència de quatre tradicions que també la caracteritzen: la cèltica, la grega, la romana i la bíblica (Corbellari, 2006).⁵ En concret, en el cas que estudiem creiem que són la grecoromana i la bíblica les que han exercit certa influència. En les obres que analitzem trobem dos dels sis submotius del tòpic que Gómez (2018: 53) estableix en la literatura clàssica. Es tracta de l'equiparació de l'amor i la mar, pel seu caràcter voluble, tranquil i atractiu però alhora perillós i mortal, i del paral·lelisme entre els mals que provoca l'amor i la tempesta marina.

El fet de recórrer a símls, metàfores o analogies de tall marítim és un fenomen fàcilment explicable si es té en compte que ja a la Bíblia són fre-

2 Segons establí Laguna Mariscal (1999: 201–202) constitueix un tòpic literari perquè es manifesta en molts textos de la literatura occidental i compleix certs requisits de contingut semàntic, forma literària i recurrència històrica.

3 Per a un recorregut històric més exhaustiu del tòpic, v. Gómez (2018: 55–56).

4 V. Moreno (2011: 425).

5 Corbellari ho estableix per a la novel·la però creiem que és extensible a tota la literatura.

qüents aquest tipus d'imatges. En les seues obres, Llull també se serveix regularment de la terminologia nàutica i mercantil per a expressar el seu pensament (Ortega, 2015: 126), però s'ha de tenir en compte que és un més dels recursos de la seua retòrica, sempre al servei dels seus objectius apologètics. És des d'aquesta perspectiva que hem d'entendre les imatges marines que empra el beat.

Al llarg de la seua vastíssima obra, Ramon Llull recorre a tot un seguit de metàfores que prenen múltiples formes segons el seu interès concret: transforma hàbilment els recursos de la tradició literària de l'època al servei del seu missatge, de manera que els motius d'ordre filosòfic i teològic són vestits literàriament (Rubió, 1957). Així es constata al llarg de la seua obra magna, el *Llibre de Contemplació*,⁶ que s'erigeix com a proposta del que ha de ser la nova literatura,⁷ al servei de la primera intenció. La del *LC* és una prosa molt treballada i no exempta de recursos retòrics, com el símil o l'analogia que hi són pertot. El símil marí hi apareix diverses vegades amb una finalitat moral i epistemològica clara, que difereix bastant de la metàfora marina a què Llull recorre en altres obres. Un exemple n'és el *LAA*, en què l'ús de la metàfora s'apropa més a la tradició literària, dins la mecànica del coneixement de l'amor místic. Així doncs, l'univers marítim i la seua imatgeria serveixen Llull de recurs eficient al *LC*, en què el símil pren una especificitat que ens proposem d'analitzar.

■ 2 La diversitat del símil marí al *Llibre de Contemplació*

El càstig marítim que Déu envia als pecadors i la pregària dels fidels durant la navegació per a combatre'l és un fenomen recurrent en molts textos medievals: «Nombreux sont les témoignages de naufrages au Moyen Âge, et des prières et promesses qu'ils provoquent chez leurs passagers» (Tolan, 2019: 220).⁸ Per a la tradició judeocristiana, la tempesta no és un fenomen meteorològic natural, sinó l'expressió d'un Déu colèric, d'un càstig que

---

6 A partir d'ara *LC* i *LAA* per al *Llibre d'amic e amat*.

7 L'etiqueta *nova literatura* o *literatura alternativa* és la que utilitzen Badia, Santanach i Soler (2013) partint del terme *expressió literària* (Rubió, 1957) i de l'expressió *transmutació de la ciència en literatura* (Pring-Mill, 1976). Sobre els procediments literaris de Llull, són imprescindibles els treballs de Rubió i Balaguer (1957, 1959), Bonner i Badia (1988), Badia (1991) i Badia, Santanach i Soler (2009, 2013).

8 Tolan explica, a partir de diversos exemples d'autors musulmans, jueus i cristians, com els peregrins o els viatgers s'encomanen als sants, a la verge i a Déu durant la navegació i les seues complicacions (Tolan, 2019: 220–227).

hom apaivaga pregant Déu, la verge o els sants. Potser la Bíblia n'és la millor mostra.⁹ Aquesta realitat tan comuna a l'època té una gran rendibilitat en l'àmbit literari i simbòlic,¹⁰ precisament perquè la tempesta «possède en propre une puissance esthétique, narrative, spirituelle et métaphysique, qui, du Moyen Âge à l'époque moderne, fait d'elle un motif à succès, au rendement assuré» (James-Raoul, 2006).

La tempesta com a episodi hiperbòlic de violència intensa s'hi trasllada amb unes característiques compartides des dels lais de Maria de França¹¹ fins a les novel·les cortesies de l'època,¹² que ja sabem que alhora provenen del tòpic clàssic de la *navigatio amoris*.¹³ Tanmateix, si en la *navigatio amoris* de

- 9 Així ho veiem, per exemple, amb el càstig a Jonàs per desobeir-lo i embarcar-se en la mar: «Llavors el Senyor va enviar sobre el mar un vent tan fort i es va aixecar una tempesta tan gran, que semblava que la nau s'havia de partir» (Jonàs 1: 4). El Déu totpoderós de l'Antic Testament «[f]a bullir el gorg com una olla,/ el mar, com un calder d'aromes» (Job 41: 23). De fet, és una de les seues qualitats: «Jo sóc el Senyor, el teu Déu./ Quan remoc la mar,/ bramulen les onades» (Isaïes 51: 15); «Això diu el Senyor,/ que ha posat el sol/ perquè il·lumini el dia,/ i ha fixat el curs de la lluna/ i els estels/ perquè il·luminin la nit,/ que agita la mar/ i fa bramular les onades» (Jeremies 31: 35). Aquest paisatge dramàtic de tenebra i destrucció en què la mar s'embraveix s'instaurarà just abans de la segona vinguda de Jesucrist: «Després hi haurà senyals prodigiosos en el sol, la lluna i les estrelles. A la terra, les nacions viuran amb angouxa, alarmades pel bramul de la mar i per les onades embravides./ La gent defallirà de por i d'ansietat pel que succeirà arreu de la terra, perquè fins i tot els estols celestials trontollaran./ Llavors veuran el Fill de l'home venint en un núvol amb gran poder i majestat» (Lluc 21: 25–27). I cal no oblidar que aquestes imatges de navegacions intempestives van tenir gran audiència a l'edat mitjana (James-Raoul, 2006).
- 10 Que, d'altra banda, té la seua arrel en la literatura clàssica, com mostra Gómez amb diversos exemples del tòpic (Gómez, 2018: 65–67).
- 11 El treball de Korczakowska (2006) constitueix una bona anàlisi de la relació entre la mar i l'amenaça de la mort en els lais de Maria de França, relació que sobrepassa el viatge marítim.
- 12 Algunes en són: «changement de temps soudain ; personnification de la mer en furie ; déchaînement des quatre vents ; taille des vagues ; obscurité ambiante ; noirceur de la mer ; air épais (brouillard, embruns) ; météores (tonnerre, éclairs, pluie, foudre...) ; conduite des hommes (manœuvres à bord, sentiment de peur, cris...) ; méfaits et dégâts matériels (voiles déchirées, cordages arrachés, mâts brisés, gens emportés) ; prières, invocations, promesses ; durée de trois jours ; louanges à Dieu [...] un patron littéraire est ainsi disponible, qui transcende les genres, et les tempêtes de Wace ressemblent à celles de Marie de France, de Guillaume de Berneville, de Thomas ou de Chrétien» (James Raoul, 2006).
- 13 Al *Diccionario de motivos amorios en la literatura clásica* el tòpic de la travessia d'amor es defineix d'aquesta manera: «se suele establecer paralelismos entre los mares y desgracias inherentes al amor y una tempestad marina: los contratiempos en la relación amorosa son como el oleaje, la marea, la tempestad o una peligrosa travesía; el amante en su des-

la literatura clàssica la comparació serveix per mostrar el desassossec de l'amant, en l'obra de Llull la metàfora de la navegació s'utilitza per a explicar el seu pensament, com es veu al *LC*.

El símil és un recurs omnipresent al *LC*, que s'encabeix en el recurs a l'analogia. La cosmovisió del segle XII i XIII es fonamenta en raonaments analògics, en què es relacionen aspectes de la realitat aparentment allunyats. Llull se serveix de l'analogia com a eina per posar en relació els dos mons, la transcendència i la immanència.¹⁴ En aquest cas, serveix per explicar la teoria de les dues intencions:

Humil Senyor! Entellectualment entenem que enaxí com lo rey es fet rey per jutjar e lo cavall es fet per cavalcar el forment per menjar e la nau per navegar e axí de les altres raons finals, enaxí e molt mills encara vertut de voler es creada en ànima dome per voler lo vostre voler. On, com lo creat voler no vol so que vol vostre voler, es enaxí enversat lo voler contra sa natura, com es la memòria com ublida e l'enteniment com innora. On, enaxí com la memòria fa contra sa vertut oblidant so que deuria membrar e l'enteniment qui es creat per entendre fa contra sa natura com innora so que deuria entendre, enaxí lo voler qui no vol vostre voler ni so que es volgut per vostre voler, vol contra sa natura desobedientment al vostre voler. (*LC* 350, 15)¹⁵

La funció o finalitat de la nau és navegar, com la de l'home és seguir la primera intenció: les potències de l'ànima, ací la voluntat, s'han creat per a estimar Déu.¹⁶ És ben sabut que Llull sustenta l'Art i tota la seua filosofia sobre la teoria de la doble intencionalitat. Déu creà el món perquè totes les

gracia se presenta como un marinero sufriendo naufragio» (Moreno, 2011: 425). Aquest codi simbòlic també és emprat pels trobadors. Per a una anàlisi del tòpic en la literatura dels trobadors, v. Pulega (1989: 69–100) i Rovira (1992).

14 V. Rubio (1995: 46–52).

15 Per a citar el *LC* emprarem sempre la fórmula (*LC* capítol, paràgraf).

16 «La teologia escolàstica recorre també sovint al símil de la navegació (*ars gubernatoria*) i de la construcció de naus (*ars navisfactiva*) per a exemplificar el concepte de jerarquia de fins: la funció de la nau és navegar; per tant, totes les funcions i decisions implicades en la construcció de naus se subordinen al fi principal, que és la navegació» (Gómez, 2019: 172). Així es mostra en aquest exemple d'un sermó vicentí: «Vols conèixer l'om savi? Guarda si ordene la sua vida a la fi que deu venir. Així ara de hun mariner: com veuràs tu que sie bon mariner? Que sàpie regir la fusta per venir a port salvador. Donchs, vejam nosaltres per quèns ha creat Déu en aquest món: no per estar, mas per caminar. E a hon? A paraís. Dues portes ha aquest món: la una és lo nàxer, l'altre és de exir, o és la mort. “Non enim habemus hic manentem [civitatem, sed futuram inquirimus]” (Ad Ebre., XIIIo cao). E vet ací: si vols ésser savi, que tota la vida sie endreçada per anar a port. Foll és aquell qui s'ature e'l camí» (Ferrer, 1975: 43–50). En Llull, la funció de l'home és seguir la primera intenció i totes les funcions implicades conformen la segona intenció, sempre subordinada.

criatures el servisquen, l'estimen i l'honoren: «Creá Deus lo mon per intenció que fos amat e conegut per creatura» (Llull, 2013: 133). Aquesta és la primera intenció, però n'hi ha una segona, per analogia amb els dos mons.¹⁷ Manifestar la primacia de la primera intenció suposa endreçar correctament la realitat i, llavors, mostrar un camí segur d'assolir la veritat (Rubio, 1997: 35). Així doncs, seguint amb l'analogia marina, la correcta ordenació de l'enteniment, posat al servei de la recerca i glorificació de Déu, permetrà salvar l'home, com el timó que salva la nau de la tempesta:

Singular Senyor! Enaxí con la nau se restaura es conserva a la tempestat per lo timó, enaxí l'ome se governa es endressa en ses tribulacions per ordonat enteniment; e enaxí con les ondes el vent e la tempestat trenquen a la nau son timó, e per defalliment de timons perex en la mar, enaxí, Sènyer, tantes son les pestilències els treballs quels homens an en est mon, que quax tuit som ab desordonat enteniment e ab desordonada entencio. (*LC* 162, 2)

En la tradició cristiana, el viatge en mar es percep com una metàfora de la vida en el món terrenal.¹⁸ Seguint aquest precepte, el timó de la vida de l'home és la fe cristiana:

Los mariners, Sènyer, veem que meten a les naus e als lenys timons per tal que vagen dret per la mar e que menen les naus els lenys là on volen anar. On, beneyt siats vos, Sènyer, que avets donada a home lig e vera fe, per la qual lig e fe hom pusca pervenir a la vostra presencia en glòria. (*LC* 117, 2)

I l'home s'ha de preparar per a l'altre món estimant Déu, com el mariner prepara les provisions per a no morir de fam durant la navegació:

---

17 «Granea e noblea sia donada a vos; car vos, Sènyer, avets ordonat home en so que li avets dades dues entencions: primera entencio e segona entencio; e per so car avets volgut que sien dos seggles, aquest seggle e l'autre, per assò avets volgut que sien .ij. entencions. On, beneyt siats vos, Sènyer, qui avets volgut que primera entencio del home sia en amar vos e en honrar e servir vos e en conèxer la vostra bonea e la vostra noblea; e la segona entencio qui es en home, volets que aja home en posseir los bens qui devallen per los mèrits de la primera entencio.» (*LC* 45, 2–3)

18 Per a sant Agustí, l'Església és la nau que ens porta sobre les onades, el pilot n'és Crist, que ens protegeix de les tempestes generades pel diable; per a un recorregut per la metàfora església-nau, v. Tolan (2019, 227–229). Altres vegades la nau s'associa al cos de l'home, com es veurà amb els exemples que segueixen, i encara d'altres s'associa a una comunitat o ciutat. Fixem-nos en aquest versicle de la Bíblia, en què la nau que s'enfonsa és la ciutat de Tir: «tot s'enfonsa dintre el mar/ el dia que naufragues» (Ezequiel 27: 27).

Dreturer Sènyer, vertuós, sobre tots poders poderós! Nos veem, Sènyer, que com los mariners volen fer viatge, que apellen lur vianda e so que mester han en lo viatge; e seguons que es lonc lo viatge, sí porten vianda. Mas los mariners de la mia nau, qui saben que la mia nau fa viatge d aquest seggle en l'altre, jassí so que sia lo pus lonc viatge que fer pusca, per tot assò no s apellen de lur vianda en est mon, per la qual pusca la mia nau reposar en glòria perdurable. (*LC* 117, 25)

A més de la teoria de la doble intencionalitat, l'analogia també serà un recurs per a explicar la teoria epistemològica i ontològica lul·liana.

Nomenat Senyor per tots los pobles, honrat per totes creatures! Tot so que raó demostra, tot es veritat; e emperò tot so que hom se cuida que sia demostrat per raó, no es veritat. On, lo defalliment no està en la raó, enans està en los subjects desordonats en los quals raó no ha aparellat con en ells demostra veritat. On, qui vol apercebre, Sènyer, qual cosa es demostrada en veritat, conpar la cosa ab la vostra bonea; e sis cove segons vostra bonea, es demostrat que es vera: car enaxí com los mariners sendressen en lur viatge per la tremuntana, enaxí pot hom endressar sa racionalitat a demostrar veritat pus que hom segueca los significats de la vostra bonea. (*LC* 154, 22)

Eternal Senyor, qui anc no agué comensament ni fi! Con la mia cogitacio sia amesquinada e afrevolida per obres de peccat, e con vos siats tan alt senyor e tan noble e tan honrat, per assò la mia cogitacio no pot bastar a cogitar en vos seguons la noblea de vostra deitat. Mas emperò ja sia, Sènyer, que ma anima no pusca bastar a cogitar en vos segons lo vostre gran acabament, al menys fa tot son poder en cogitar en vos seguons que es son pobre poder e sa pobra vertut.

Enaxí com les aus volen a amunt per laer seguons que es lur forsa e lur poder, e enaxí con la nau sobre puja les ondes e les mars qui la treballen, en axí, Sènyer, la cogitacio del vostre servidor e del vostre sotsmès munta a vos seguons sa forsa e abaxa dejús sí les vanitats d aquesta frèvol vida mundana. (*LC* 149, 7–8)

El principal objectiu de Llull és demostrar la veritat de la fe cristiana mitjançant raons necessàries. Al paràgraf 22 del capítol 154 veiem aquesta preeminència de la raó: tot el que la raó demostra és veritat. Tanmateix, de vegades l'home creu coses vertaderes que en realitat no ho són: l'error no el comet la raó, sinó l'home, que no sap com es demostra la veritat, com funciona el mètode. Per això el paràgraf continua exposant què és el que s'ha de fer per comprovar si una cosa és vertadera o falsa: s'ha de comparar aquesta cosa amb la bondat divina, una de les dignitats. I ací trobem un dels fonaments del *LC* que després es desenvoluparà en *l'Art*: el caràcter epistemològic de les dignitats divines. La doctrina lul·liana de les dignitats divines considera que hi ha una sèrie de principis o virtuts (posteriorment expressats de manera gràfica en la figura A de *l'Art*) que són coessencials a Déu i mútuament convertibles, i dels quals participa tota la creació. Aquestes són un dels mitjans per accedir al coneixement de Déu: l'intel·lecte

humà, limitat i imperfecte, no pot conèixer l'essència divina («ma anima no pusca bastar a cogitar en vos segons lo vostre gran acabament»), però sí que en pot resseguir les seues virtuts a través de la creació, de les significacions del creador.

Per tant, les dignitats són emprades com a criteri validatiu dels arguments (Rubio, 1997: 35). Això és el que trobem al paràgraf 22: per distingir el que és veritat del que és fals, l'argument s'ha de comparar amb les dignitats divines, en aquest cas amb la bondat, de manera que tot el que s'hi adiga serà vertader i el que la contradiga serà fals. Aquesta feina li correspon a les potències de l'ànima racional (figura agent en l'Art): l'enteniment s'ha d'esforçar a trobar la significació, analitzant les qualitats de la cosa que funciona com a signe, i que són reflex de les qualitats divines, per tal d'obtenir una *similitudo* de l'objecte espiritual (Rubio, 2017: 65–66).¹⁹

Fet i fet, l'home necessita els senyals de Déu per a seguir la primera intenció: per a estimar Déu cal encercar les seues dignitats amb les potències de l'ànima.²⁰ Per això, aquestes han de cercar l'amor a través de nou “elements”, que funcionen com els senyals dels astres i de les terres que el capità de la nau necessita per a guiar-se i arribar a bon port:

On, com assò sia enaxí, doncs ab les .iij. vertuts de la ànima, Sènyer, cove que encerquem la amor la qual vos devem aver per so car vos nos amats, lo qual encercament se departex en .ix. parts: vegetables, animals iracionals, peccadors, loc, temps, matèria, forma, sensualitat, entellectuïtat.

On, enaxí com lo mariner sendressa en son viatge per les ensenyes de la estela e de les terres, enaxí, Sènyer, nosaltres preposam a ésser endressats en est encercament d amor per les .ix. coses damun dites; mas enaxí com lo savi nàutxer ha mester a reebre les dresseres els significats demostrats per les coses en que els significats e les dresseres se demostren, enaxí lo nostre enteniment enluminat de la vostra gràcia, es mester que sapia reebre los significats damundits, per tal que puscam atrobar la amor que encercam. (LC 280, 2–3)

19 Per a una exposició detallada i exemplificada del funcionament de l'Art *abreujada d'atrabar veritat* v. Rubio (1997: 87–103). Per a altres explicacions de l'ars quaternària, v. Bonner (2012: 29–102).

20 «[Q]uí vol aver art de vos a amar cove que encerc aquella art ab les .iij. vertuts de la ànima, lo qual encerquament, Sènyer, cove ésser fet en .ix. coses les quals son aquestes: potencia vegetable, potencia sensitiva, potencia ymaginativa, potencia racional, potencia mutiva, potencia e actualitat, primera entencio e segona, acabament e defalliment, sollicitat e contemplació [...] e les .ix. coses damun dites son estrumentos on hom ha manera a enamorar-se de vos com hom reeb los significats de vostres qualitats e los significats de les .ix. coses damun dites.» (LC 282, 2–3)

Alhora, l'enteniment ha de saber rebre les significacions divines. És d'aquesta manera que l'home podrà omplir-se de l'amor de Déu, com la nau es carrega o s'ompli d'aigua, perquè té les portes necessàries per a fer-ho: la memòria, l'enteniment i la voluntat:

Sanclificats Senyor! Enaxí com la nau pot hom carregar aitant com hom se vol, enaxí, Sènyer, la ànima aitant com hom se vol la pot enamorar de vos: car axí com la nau ha locs per los quals hom pot metre en ella so d'on hom la carrega, enaxí la memòria e l'enteniment son carreres e portals on la ànima pot hom umplir d amor; e en axí com hom buida la nau com hom ne trau per la porta so on ella es plena e carregada, enaxí buida hom la ànima de la vostra amor com hom no li fa recordar e entendre vos segons la vertut que ha potencialment en vos a recordar e a entendre; e enaxí com la nau pot hom carregar e umplir de ques vol, enaxí pot hom umplir la memòria e l'enteniment el voler de ques vol; e enaxí com les unes naus son carregadas de mellor mercaderia que altres enaxí les unes ànimes recorden e entenen e volen mills e més ferventment que les altres. (*LC* 282, 21)

Qui vol encercar ni saber la gran bonea d'amor, cove que en les coses sensuals e intel·lectuals encerc la amor ab les .iij. vertuts de la ànima membrant e entenen e volent vos e vostres qualitats e les qualitats els significats que vos avets creades e creats en i les creatures.

Tant es gran amor e alta e noble, que tot home ne pot membrar e entendre e voler aianta com ne vol amar; car amor axí com es gran e noble en vertut e en valor e en bé, axí es gran en quantitat. On, enaxí com la nau en la mar pot hom tota umplir de la mar, en axí qui s vol pot cumplir tot lo recordament e l'enteniment el voler d amor. On, en axí com làer no es vedat a null home, en axí amor no es vedada a null recordament ni enteniment ni voler. On, com assò sia en axí, com pot ésser que hom no complex d amor tot son recordament e son enteniment e son voler? (*LC* 312, 11–12)

Precisament per això, per a Llull el savi és aquell que aconseguix posar les potències de l'ànima al servei de la primera intenció per a resseguir les significacions divines. Si la potència racional s'imposa a la sensitiva, seguint l'ordre de les potències humanes que Déu ha establert,²¹ l'home arribarà a ser savi, perquè és l'enteniment qui el guia. Així s'explicita al capítol 291:

---

21 Déu ha establert un ordre inamovible per a les potències humanes: «Oh forts Rey sobre totes forces! Glòria e noblea e benedició sia coneguda ésser en vos; car vos, Sènyer, avets ennobleida la potencia racional sobre totes les altres potencies, en so que la fets ésser dona sobre totes les altres potencies. E so per que la potencia racional es dona de totes les altres, sí es per so car es dona de la ymaginativa, qui es dona de la sensitiva, la qual sensitiva es dona de la vegetable, e la racional es dona de la mutiva, en so que la racional la mou a la acció del fet, tota ora ques vol» (*LC* 43, 4). Per a mantenir la sanitat sensual i intel·lectual, s'ha de mantenir aquest ordre, perquè cadascuna de les potències té una funció concreta; veiem, per exemple, aquesta terna del capítol 40 del *LC* sobre la funció de la potència vegetativa que es compara al nauixer que ordena el cos: «[...]

On, beneyt siats vos, Sènyer Deus: car enaxí com riqueta se forma es demostra per molt guanyar e per poc despendre, enaxí seny se forma en home per usar més de la natura de la potencia racional que de la natura de la potencia sensitiva; e en enaxí com pobrea se forma es demostra en home per poc guanyar e per molt despendre, enaxí fullia e privació de seny se demostra en home com hom usa més de la natura sensitiva que de la racional. On, com assò sia enaxí, doncs qui vol aver saviea ni sciencia aja, Sènyer, ab que la sapia ajustar e aver: car enaxí com la caramida endressa los mariners en lur viatge, enaxí seny endressa home a aver saviea. (LC 291, 17)

Així doncs, la contemplació de Déu implica respectar l'ordre de la doble intencionalitat i, en conseqüència, l'ordre de les potències humanes, i posar les potències de l'ànima racional al servei de la causa final:

Ajudable Senyor a tots aquells qui en les vostres forces e en la vostra misericòrdia se confien! La .x. raó se diu de continuació. On, deym que qui ama saviea cove que am continuació en les coses on se forma saviea, so es a saber, en la memòria e en lo enteniment e en la volentat: car enaxí, Sènyer, com laygua fa senyal en la pera per longa continuació de son moviment en ella, enaxí e pus fortment saviea se forma en ànima dome qui contínuament remembra e entén e ama e ymagena los significats que donen les coses sensuales e les intel·lectuals.

On, beneyt siats vos, Sènyer Deus: car en axí com la forma de la nau es observada per los claus qui aquells fusts d on la nau es composta fan estar conjunts los uns ab los altres, en axí saviea en home es formada e observada com la memòria e l'enteniment e la volentat e la ymaginativa estan contínuament en los significats que les coses sensuales e intel·lectuals signifiquen; e en axí com la forma de la nau se destroex com los claus hom arranca de la nau, en axí, Sènyer, saviea perex e priva en ànima dome com cessa sa

---

Obeys si en, Sènyer, tots los vostres manaments, car vostra saviea ha ordonat que enaxí com lo nautxer ordona la nau e dona a cada loc de la nau les coses que hi son mester, enaxí vostra saviea ha ordonat que la anima per potencia vegetable tenga ordonat tot lo cors del home./ Car enaxí com lo nautxer dona en los uns locs de la nau cordes e en los altres pegunta e en los altres fa estar homens, enaxí, Sènyer, la potencia vegetable dona, en los uns locs del cors humà, calor e en los altres fredor e en los altres humiditat e en los altres sequetat./ Vertut e glòria sia a vos, Sènyer Deus, qui avets ordonat que la potencia vegetable fa gran o poc lo cors del home, oi fa magre o gras, segons que atroba la matèria aparellada de les viandes quel home reeb» (LC 40, 7–9). Més endavant apareix un símil semblant entre el mestre que construeix la nau i ha de mesurar les fustes que li calen i l'home sa que ha d'entendre, recordar i estimar la mesura i qualitat de les viandes perquè la potència vegetativa funcione com cal: «Enaxí com lo maestre qui vol fer nau o alcuna altra cosa artificial, mesura sensualment les quantitats dels fusts segons los locs de la nau covinents a reebre los fusts de equal quantitat ab los locs, en axí, Sènyer, qui ama sanitat sensual cove que intel·lectualment son remembrament remembre remembr e son enteniment sapia entendre e son voler vulla amar la igualtat e la mesura de les viandes e la qualitat d aquelles segons ques cove a la appetitiva e a la retentiva a retenir e a la digestiva a coure e a la dispulsiva a deliurar.» (LC 293, 15)

memòria de recordar e son enteniment en entendre 'e son voler damar e sa ymaginació de ymaginar los significats damunt dits. (*LC* 291, 25–26)

En els exemples fins ara adduïts l'analogia ha servit per a explicar com l'home assolirà el coneixement, imperfecte i limitat, de la divinitat. Al cap i a la fi, cal no oblidar que el *LC* té una intenció pedagògica: ensenyar a contemplar Déu. Tanmateix, en altres fragments el símil prendrà la dimensió contrària i servirà per mostrar el desordre humà, a causa del capgirament de les dues intencions.

Sènyer ver Deus qui guardats e deffenets tots aquells quius volets dels focs infernals! Con los homens se mouen a ira, tots los senys corporals e los senys espirituals, e totes les potències deia anima, se comensen a torbar; enaxí con la mar se torba per lo gran vent, enaxí, Sènyer, los homens se torben tan fort per ira, que no an seny ne enteniment a nulla re que fassen ne que diguen.

Dementre quels homens son tribulats e turmentats e desordonats per ira sensual, volríen, Sènyer, que les coses altes fossen baixes, e les coses baixes que fossen altes; e volríen que les coses nobles fossen destruïdes; e volríen que les coses vils e àvols, que fossen en pus gran viltat e en major destruïment que no son. On, tot assò los esdevé per so car la ira que senten lur toll tan fort lur enteniment, que no fan diferencia cnfre aquelles coses qui son bones ne profitoses e aquelles qui son males e noables. (*LC* 144, 4–5)

En aquest cas, fixem-nos en la magnitud pejorativa de l'associació: el vent, com a força negativa que altera la mar, s'associa a un pecat capital, la ira, que també és un dels vicis de la figura V. Així doncs, de la mateixa manera que el vent altera la quietud de la mar, la ira torba a l'home l'enteniment, les potències i els sentits espirituals i corporals, de manera que en desordena les intencions, atés que l'home ja no sap discernir el que és correcte del que no ho és.²² El perill en què es troben l'home i la seua ànima es

---

22 Aquests atributs pejoratius de la mar que se li atribueixen a l'home, de nou constitueixen un recurs freqüent a la Bíblia. En ocasions, la imatge de la mar com un escenari embravit i perillós es compara als atributs de les gents que representen l'enemic, el caos i la maldat. Així, els invasors de Sió i els pobles del nord que atacaran Babilònia «són cruels, no tenen pietat;/ bramulen com les onades de la mar» (Jeremies 6: 23, Jeremies 50: 41), i els babilonis, en rebre el càstig diví «aquella cridòria/ que bramula/ com les onades de la mar/ i ressona com un tro» (Jeremies 51: 54–55). Igualment seran caracteritzats els pobles assiris i els israelites: «Ah! Quina remor/ de pobles i més pobles!/ És com la remor de la mar enfurida./ És un avalot de nacions/ semblant a un aiguat impetuós./ És un bramul de nacions/ semblant al bramul/ de les aigües abismals» (Isaïes 17: 12–13); «Però vindrà un dia/ que rugiran contra aquella nació/ com bramulen les onades de la mar» (Isaïes 5: 30); «Però els malvats/ són com la mar embravida,/ que ningú no pot calmar:/ les seves aigües escupen fang i llot» (Isaïes 57: 20); «Doncs bé,

deu a la inversió del lloc que atribueix a les intencions, perquè si l'home desordena les intencions, s'allunya de la voluntat de Déu i peca, com es pot inferir dels següents paràgrafs:

Tant es, Sènyer, la mia natura aparellada a peccats, que a totes quantes maneres son de peccats està aparellada a reebre; e si més lymatges ni espècies eren de peccats que no son, encara sí cabrien en ma natura.

On vos, Sènyer, si nom visitats suvin e si no m enamorats de vos, sapiats que jo periré en la malea de ma natura, tot enaxí com la nau qui perex en la mar, per forsa d'ondes e de tempestats. (*LC* 35, 23–24)

Pacient Senyor, ple de totes amors e de totes valors! Enaxí com es natural cosa que volar no sia fet sinó en laer ni nadar no sia fet sinó en laygua, enaxí, Sènyer, si no era culpa e peccat qui ho enbarga, seria covinent cosa e raonable e natural que home no cogitàs sinó tan solament en la vostra deitat e en la vostra humanitat e en la viltat en que home es caut per peccat e per culpa.

Enaxí com la nau es en perill con es tempetada per ondes e per vents, enaxí, Sènyer, e molt més encara es la anima del home perillada e turmentada con subllida de cogitar en la vostra deitat e en la vostra humanitat e en les viltats daquest mon enganable.

Enaxí com los homens qui estogen, Sènyer, lurs thesaur e lurs reliques en lurs caxes, enaxí volria, si a vos playa, que la mia anima fos armari de la vostra cogitacio; e enaxí com los aucells fan lurs nius en los arbres, enaxí prec la mia anima que pos sa cogitacio en l'arbre de la crou, per tal que lo vostre servidor sia cogitant e contemplant en la sancta humanitat de son noble senyor Jhesu Christ. (*LC* 150, 28–30)

Oh, Deus de glòria, del qual esperant obres de misericordia e de pietat! Con cogit en la mort, dues morts caen en ma cogitacio, les quals son mort corporal e mort d anima. On, enaxí com mort corporal es departiment del cors e de la anima, enaxí es mort d anima com se partex d amar e de recordar e de loar son senyor e son creador e son acabament; car enaxí com anima es compliment a cors humà, enaxí, Sènyer, sots vos compliment e acabament d'anima racional.

Honrat Senyor ple de mercè! Enaxí con la nau qui perex en la mar, enaxí lo cors del home mor e perex en son defalliment e en sa frevoltat metexa; car sens tota vertut e sens tota forsa e sens tot acabament roman lo cors sempre que la anima sia partida dell.

Enaxí con lo cors humà fenex e perex e mor en sos defalliments meteis, tot enaxí, Sènyer, la anima del home fenex e perex e mor en los defalliments daquest mon, cogitant e desijant e amant les vanitats els delits temporals. (*LC* 160, 1–3)

això et fa saber/ el Senyor, Déu sobirà:/ Jo t'atacaré, ciutat de Tír,/ faré que s'aixequin contra tu/ moltes nacions,/ com el mar aixeca les onades» (Ezequiel 26: 3). De la mateixa manera, la volubilitat de les persones que dubten serà comparada a la de la mar: «Si a algun de vosaltres li manca saviesa, que la demani a Déu, i Déu, que dóna generosament a tothom, sense retreure res, la hi concedirà. Però que demani amb fe, sense dubtar, perquè el qui dubta és com una ona del mar, remoguda i sacsejada pel vent» (Jaume 1: 5). Altres vegades apareix associada a la inquietud, com en la profecia contra els pobles veïns d'Israel: «Hamat i Arpad estan consternades,/ estan inquietes perquè senten/ males noves,/ com la mar quan s'encrespa/ i no es calma» (Jeremies 49: 23).

L'home, pecador perquè no segueix la primera intenció, es troba en perill, com la nau que pereix en la mar tempestuosa. La solució per a restaurar l'ordre intencional passa per restaurar la finalitat dels mitjans que l'home té a l'abast: les potències de l'ànima racional (en l'Art la figura S, figura agent fonamental), que ja sabem que actuen com a eina epistemològica en la recerca de Déu i la veritat. Per això als primers paràgrafs l'home demana a Déu que n'active dues, la memòria i la voluntat, mentre que en la segona terna prega directament a l'ànima que pense en la mort de Jesucrist.²³ Així, a través de l'ajuda de Déu i de l'ànima mateixa les potències es posaran al servei de la causa final perquè l'home fou creat: estimar, entendre i servir Déu. Això haurà d'anar acompanyat, evidentment, de la confiança en la providència i la misericòrdia divines, que esdevenen imprescindibles. En efecte, enfront del pecat només resta la misericòrdia de Déu, de la mateixa manera que en el tòpic clàssic de la *navigatio amoris*, l'esperança i el requeriment de socors recauen en l'amada: «el naufragi és un bon argument per demanar mercè: l'amant que naufraga implora el socors de l'estimada com la seva única esperança» (Gómez, 2019: 185). Ara Déu es constitueix com a port de salvació del pecador:

Enaxí com a nau qui va perillant en la mar per mal temps, e atén aitant com pot a port de salut, enaxí, Sènyer, jo qui en est mon son perillat per obres de peccat, vag atendre a la vostra misericòrdia, qui es port de salut, en lo qual los peccadors troben remey en lurs tribulacions e en lurs cuites. [...] enaxí com a pex qui es tot somorgollat en laygua, e 1 aigua lo conté tot dins sí metexa, que enaxí jo sia tot envolat e environat de la vostra beneita misericòrdia, per tal que la vostra sentència nom ponesca de mos mortals falliments en foc perdurable. (*LC* 93, 26–27)

Com el mariner que s'aclama a Déu davant la tempesta, l'home «que veu perir la sua nau en la tempestat de peccats» li clama mercè perquè li òmpliga la nau de virtuts i en faça eixir els vicis, per tal d'arribar a port de salvació, de ser en presència de Déu (*LC* 117, 30). La misericòrdia divina és, doncs, com el bon temps de la mar: «enaxí com la nau ha mester bonansa de mar e de vent, en axí, Sènyer, he jo mester la vostra misericòrdia quem ajut, per tal que no peresca en mos defalliments» (*LC* 95, 22).

Per tant, només restituint el comandament del cos per l'ànima i amb l'ajuda de Déu, l'home podrà arribar a port de salvació, podrà accedir a la

---

23 La memòria de la passió de Jesucrist s'erigeix com a antídoto contra el pecat, perquè afavoreix la mortificació de la potència sensitiva, que és l'origen del pecat en l'home (Rubio, 1995: 53).

veritable vida després de la mort. El viatge en mar esdevé, doncs, una mena de navegació moral: si l'home no es guia per la virtut sinó a mercé dels apetits, perd el nord i posa en risc la pròpia integritat espiritual (Gómez, 2019: 179).²⁴

A més, l'ordenació incorrecta de les potències humanes²⁵ impedirà el correcte funcionament del sistema. En paraules de Llull:

Oh vos, Sènyer Deus, qui soh gran e savi e honrat senyor cumplil' de tots bens! Los mariners de la nau veem que son tots obedients al notxer de la nau; e per assò lo senyor de la nau mena là on se vol la nau. On, no es axí de mi, Sènyer; car los membres de mon cors no volen ésser obedients a lur major, so es a la raó e al enteniment de la anima; per assò lo meu cors va tot desemparat com a nau desemparada, quel vent la mena on se vol.

Lo savi notxer, Sènyer, veem que tots los mellors mariners que pot atrobar loga e met en sa nau, per tal que pusca guardar e salvar les persones e la nau e les mercaderies que son comanades. Mas jo he fet dassò tot lo contrari; car la potencia sensitiva, qui es lo pijor enemic de mon cors, aquella he feta dona e guarda de mon cors, e los majors enemics de mon cors he meses sobre mí per guardar mon cors. E per assò los vicis e la sensualitat cada dia menen mon cors e ma anima perir e trencar en foc perdurable.

Los malvats mariners, Sènyer, qui tenen lo meu cors en poder, aquells son ergull e luxúria e ira e enveja e mala volentat e falcía e desconexensa e cobeea e impaciència. On, con aytals mariners sien auciedors e malmetedors de tot so que hom lur comana niis met en poder, par me, Sènyer, que ja dementre que ells majen en poder, ja no podré venir a port de salut. (*LC* 117, 10–12)

La comparació entre la nau i el cos de l'home té la seua màxima expressió en el capítol 117, en què l'analogia es desenvolupa de manera extensa. Com el capità guia els mariners, l'enteniment ha de ser qui guie l'home, però no és així: la potència sensitiva encapçala les ordres i deixa el comandament del cos en les mans dels vicis i la sensualitat. L'home superposa, doncs, la potència sensitiva a la racional,²⁶ així que els malvats mariners del cos de l'home no tenen les virtuts necessàries per contrastar als vicis mundanals «qui traen hom del viatge de la divinal glòria e aporten hom a penes perdurables; enans lexen anar la nau en aquelles parts on les vanitats d

---

24 Per a una anàlisi de la metàfora de la navegació moral en Ausiàs Marc, v. Gómez (2019: 173–181).

25 V. *supra*, nota 20.

26 «[A] mi sia atribuïda culpa e fullía e falliment; car vos, Sènyer, per vostra gran valor avets avertuada e ennobleïda en los homens la potencia racional sobre totes les altres potencies: e jo, Sènyer, per raó de mos grans falliments, he aquella ensutzada e avilada, en so que la he subjugada a ésser serva de les potencies qui son més amables de les coses sentides que de les intel·lectuals.» (*LC* 43, 13)

aquest mon la volen menar» (LC 117, 15). A diferència dels bons mariners de la nau que es guien per la tramuntana, els comandants del cos de l'home «nos volen endressar ni guiar en la vostra bonea ni en la vostra alta senyoria» (LC 117, 13), no ressegueixen les dignitats divines; i mentre que els bons mariners fan servir les àncores per assegurar la nau, els del cos no s'aferren a l'esperança i la misericòrdia divina (LC 117, 13 i 22), condició fonamental per a superar el viatge marítim, com s'ha vist adés. A més, com que el cos està guiat pels pecats, no només ha de lluitar contra els perills externs, com la mar amb el vent o la tempesta, sinó que també ho ha de fer amb els que té a dintre: «con es en tempestat ni en tribulació, dintre sí metexa la ha e defora; car los meus senys corporals turmenten la mia nau defora, els senys espirituals turmenten la mia nau dintre» (LC 117, 18); «ha tempestats e tribulacions e treballs e mal temps, tant es temptat e asetjat en vies de peccats» (LC 117, 16). Per això, guiat per la potència sensitiva i els pecats, l'home no podrà arribar a port de salvació: (la nau) «treballada per ira o per orgull o per luxúria o per altres vicis, no recorre a port de gràcia ni a port de benedició, enans se empelega en la mar, per tal que peresca e que fenisca en vies d on hom ve a perdurables penes» (LC 117, 17); «con an morta la anima en peccat e la anima ses partida del cors, adones giten la anima a sostenir perdurables focs infernals» (LC 117, 24); «la menen cremar en foch perdurable» (LC 117, 26).

Encara en altres passatges la recursivitat a la nau i els seus elements serveix per a explicar conceptes complexos com la matèria o la forma. Al capítol 231 Llull explica la matèria sensual i intel·lectual, i exposa que hi ha quatre maneres diverses de matèria: sensual prop, sensual lluny, intel·lectual prop i intel·lectual lluny. Per a exemplificar les quatre maneres en les obres que es fan artificialment, recorre a la nau i els seus elements. En la nau, la matèria sensual prop és «la fusta e la pega e la estopa e los claus qui son matèria a la nau com hom la fa de totes estes coses», i això s'explica perquè és matèria anterior a la nau. La matèria sensual lluny és «la matèria de la nau com es feta». La matèria intel·lectual prop és la matèria dels elements, que compon les coses corporals sensuais elementals i per això es troba «en los fusts e en los claus e en les altres coses d on es feta la nau»; s'anomena així perquè «los elements son dintre la matèria general de la qual son formades totes coses sensuais». Finalment, la matèria intel·lectual lluny és la matèria en general, de la qual es componen «tots los corses sentits» (LC 231, 16–18).

Pel que fa a la forma, al capítol sobre el coneixement de l'amor en la glòria divina, s'exposa com l'amor es forma en els tres tipus de formes:

formes artificials, naturals i les compostes de les formes naturals i artificials (mitjana forma). Ara l'analogia amb la nau s'empra per a exposar la diversitat de formes de l'amor:

E car la mijana figura es afigurada en los àngels e en los dimonis e en los vegetables e en los animals e en los metalls, per assò es cuvinent cosa que en la dita figura encerquem amor; mas segons que les coses son diverses se forma diversa la mijana figura, e segons la diversitat de la mitjana figura pren forma la amor diversa d'altra forma afigurant diversa amor: car axí com la mijana forma composta en lo mirall es diversa a la mijana forma composta en la ànima del maestre qui vol fer nau, en axí es diversa la amor quis forma per la forma afigurada en lo mirall, ab la amor afigurada en la ànima del maestre qui ama fer nau. (LC 310, 21)

Hi ha diversitat de mitjana figura perquè les coses en què s'afigura també són diverses. Per això l'amor que es forma en la mitjana figura és diversa, segons on es forma. I per explicar l'embolic de conceptes, l'analogia és eficient: igual que la forma de la nau és diferent en l'ànima del constructor que vol fer-la i en l'espill que es reflecteix quan ja ha estat creada, també és diversa l'amor que es forma en l'ànima del constructor que vol fer la nau i en l'espill.

Igualment, al capítol 328, sobre com contemplar la bondat divina, el símil ajuda a explicar el funcionament de la significació en l'escala de les criatures:

[...] On, axí com la forma de la nau significa major saviea en lo maestre qui la ha feta que no fa la forma de banc quel maestre ha fet qui la nau ha feta, enaxí la vostra gloriosa humana natura es tan noblement e tan gloriosament creada e glorificada e honrada, que major demostració dona del bé de son creador, que no fan totes les altres criatures. (LC 328, 11)

Per a mostrar que Jesucrist significa millor el bé i la bondat del Creador que no ho fan la resta de criatures, el paràgraf comença exposant que la forma de la nau significa millor la saviesa del constructor que la forma del banc, perquè la seua complexitat és major. Un exemple semblant es troba al capítol 357, en què l'analogia amb la forma de la nau es dona per demostrar que abans de fer el món Déu en coneixia el temps, la quantitat i la qualitat:

Vertuós Senyor! En axí com lo savi maestre qui veu ymagenant la forma de la nau ans que fassa la nau, en axí vos ans quel mon fos creat sabiets qual temps ni qual quantitat ne quina qualitat era covinent al mon. On, segons que ans quel mon fos ho sabia vostre saber, segons aquella conexasa ho volia vostre voler, per tal que vostre poder donàs al

mon tal estament e tal proporcionalitat quis covengués ab vostre saber e voler segons l'acabament qui es en vostre poder e saber e voler. On, enaxí com la ymaginació e la raó del mestre seria vana e defalient si no sabia la faysó de la nau ans que la feés e son voler fos major en fer la nau que no sab son saber ni no pot son poder, enaxi fora va e defalient vostre saber si no sabés al mon comensament e fi, e si no feés lo mon en la disposició que vol vostre voler e pot vostre poder. (LC 357, 17)

El savi mestre, el terme que es compara a Déu, té en la imaginació la forma de la nau abans de construir-la, si no el seu voler seria major que el seu saber i poder; de la mateixa manera, Déu coneixia el temps, la quantitat i la qualitat del món abans de crear-lo, així que el seu saber va fer el món segons el seu voler i poder. Notem que l'enteniment i la voluntat actuen conjuntament, ara acompanyades del poder diví.

Fins ara hem vist que la nau i la navegació resulten un recurs rendible al LC. D'altres vegades el tret de la mar que interessa a Llull és la seua immensitat. Així es desprèn d'aquest seguit de capítols, en què pren un sentit clau de nou en l'àmbit epistemològic:

Car enaxí com hom puja en vertuts per humilitat e devalla en vicis per ergull, enaxí, Sènyer, puja l'enteniment adorar e contemplar la vostra glòria com devalla entendre la frevoltat e la poquea que an ell e la memòria a fruir la vostra glòria segons esguardament de la gran granea de la vostra glòria: car enaxí com una gota daygua es poca cosa a esguardament de la mar, enaxí la glòria que la ànima pot membrar e entendre de la vostra essència divina es poca a esguardament de la glòria qui es en vostra essència gloriosa. On, com assò sia enaxí, doncs enaxí com l'enteniment entén menys aigua com entén la gota de la aigua que no fa com entén tota laygua de la mar, enaxí l'enteniment més adora e contempla vostra glòria com entén que menys es la glòria que en vos pot entendre que no es la glòria qui es en vos a la qual no basta a entendre. (LC 326, 17)

On, enaxí com tres son en major quantitat de nombre que no son .ij., enaxí, Sènyer, la D es major e mellor en la B que la E en la y C: on, aitant com la D es major e mellor per la B que la E per la C, d aitant se mostra mills sens tota comparació la A per la D que per la E, On, enaxí com fora defalliment de nombre si negún nombre no pujàs sobre .ij., enaxí lumà enteniment no agra ab que reebés acabada demostració de la A si no fos la B: On, enaxí com fora defalliment de nombre si negún nombre no pujàs sobre .ij., enaxí lumà enteniment no agra ab que reebés acabada demostració de la A si no fos la B: car enaxí com en la mar cab més d aigua que en la font, enaxí en lo enteniment cab més de conexensa de la A per la B que per la C. (LC 330, 17)

Al capítol 326, que versa sobre com adorar i contemplar la glòria divina, el símil serveix per exposar les limitacions de les potències de l'ànima, en concret de l'enteniment humà, que no pot copsar tota la glòria que Déu té en la seua essència. De nou en el pla de l'epistemologia, al capítol 330, l'analogia s'empra per demostrar la importància de l'encarnació en el pro-

cés de coneixença de Déu. La misericòrdia divina és millor significada per l'encarnació que per la seua privació, per això l'enteniment humà no tindria com rebre'n demostració si no existira l'encarnació, perquè en l'enteniment cap més coneixement de la misericòrdia de Déu (A) per l'encarnació (B) que per la privació de l'encarnació (C), així com en la mar cap més aigua que en la font.

En un altre cas, al capítol 179, el símil apareix per reforçar l'exposició de la majoritat de Déu sobre el món. De la mateixa manera que la mar té alguna propietat en ella mateixa que la fa major que les naus que hi naveguen, Déu té en la seua substància alguna propietat que el fa major que el món. Aquesta propietat és el fet que siga també persona, l'encarnació en Jesucrist:

Oh vos, Sényer, qui amah que mon cor sia ple de sospirs e damors, e mos ulls de lagremes e de plors! Com lo vostre servidor contempla en la vostra granea infinida, adoncs la vostra granea significa que en la vostra essència ha alcuna cosa per la qual es sa propietat que sia granea infinida: car enaxí com la mar ha alcuna propietat en sí metexa de esser major que les naus que son en ella, enaxí cové de necessaria que en la vostra substancia aja alcuna propietat e alcuna cosa per la qual sia major que tot lo mon. On, aquesta propietat, Sényer, per la qual vos sots major que tot lo mon e per la qual avets granea infinida, es significada en vos per la vostra granea infinida, la qual propietat e la qual cosa sia ella, es apellada en la vostra substancia persona. (LC 179, 16)

Fixem-nos que la tècnica de Llull és eficient: reforça la idea que vol exposar amb el recurs a la imatge gràfica, de manera que en facilita la comprensió al lector. Així, el símil amb la immensitat de la mar serveix per explicar temes complexos com les limitacions de l'enteniment, el paper de l'encarnació en el procés epistemològic de la misericòrdia divina o la majoritat de Déu sobre el món.

■ 3 Del símil a la metàfora. L'ús poètic de la imatge marina al *Llibre d'amic e amat*

Fins ara s'ha exposat el caràcter moral i epistemològic del símil marí. Tanmateix, en altres obres Llull recorre a la metàfora, que pren una dimensió més poètica. Una d'aquestes és l'*Arbre de Filosofia d'amor*, de la qual ens interessa remarcar aquest exemple:

L'enteniment de l'amic ensercava en les mars d'amor, ab differència, l'amat; e la volentat de l'amic lo cercava en les mars de saviea, ab concordansa. Ajustarense les mars en l'amic, qui dix a l'amor, que l'amat avia feta diferencia en totes aitantes creatures com

son, emperò en totes no avia posada concordansa, car moltes creatures son qui son contraries; e per aysò lo seu amar, qui ensercava l'amat ab concordansa, no era tan gran com lo seu entendre, qui ensercava l'amat ab differencia. (Llull, 1935: 141)

L'enteniment cerca l'amat amb diferència, un dels principis relatius de la figura T, en *les mars d'amor*, i amb concordança, un altre dels principis relatius de la mateixa terna, en *les mars de saviea*. Tant la ciència, el saber que naix de l'enteniment, com l'amància, el saber que naix de la voluntat, requereixen de la mateixa imatge colpidora, atès que els dos sabers són immensos. L'amic és posseïdor de les dos mars, del saber de l'enteniment i del saber de la voluntat, tot i que un és superior a l'altre: al final del paràgraf s'exposa el predomini de l'enteniment sobre la voluntat, perquè la voluntat cerca l'amat amb concordança mentre que l'enteniment el cerca amb diferència, que és un principi compartit per totes les criatures.

Fixem-nos que la immensitat de la mar que adés havia servit Llull en l'àmbit epistemològic ara és rendible en l'àmbit amorós. Al *LAA* apareix la mateixa imatge però adquireix unes particularitats negatives que ja havíem comentat en parlar del *LC*: ara les característiques inhòspites de la mar es traslladen a l'àmbit místic.

La metàfora 228 en dona una definició remarcable: «Amor és mar tribulada de ondes e de vents, qui no ha port ni ribatge. Pereix l'amich en la mar e en son perill perexen sos turments e nexen sos compliments» (*LAA*, 228). En aquest cas, és l'amor el que es descriu com una mar amb certes característiques que la fan inhòspita: torbada pel moviment de les onades i del vent i sense port o costa on posar-se a cobert. Per això no ens estranya la continuació del versicle: l'amic mor en aquest escenari intempestiu. I en aquest perill i en aquesta mort per *la mar* és on fineixen també els seus turments i naix la seua perfecció, malgrat l'aparent contradicció. El recurs a les parelles de contraris (*coincidentia oppositorum*) és força freqüent en el discurs lul·lià, perquè «el que és contradictori en el nostre enteniment és concordant en Déu» (Rubio, 1997: 191). Així doncs, aquesta forma paradoxal del discurs té la seua expressió més forta en l'àmbit del sofriment, que és la via de realització espiritual estesa en la literatura místico-ascètica medieval, per tal d'unir l'experiència del cos amb la de l'esperit i superar així la dualitat de la realitat (Vega, 2002: 118–119). Per això els “compliments” de l'amic arriben amb la mort. De fet, l'amic mor a causa de les dificultats que irrompen en la mar, però, si en fem una lectura més atenta, copsem que l'amic pot ésser destruït pel perill de *la mar* o pel perill de *l'amar*. Llull fa ús d'un joc conceptista freqüent, basat en la paronomàsia entre *la mar* i *l'amar*: l'article femení permet que el verb *amar* i el substantiu *mar* siguin homò-

fons. El mateix joc o *annominatio* apareix, entre d'altres, en la lírica trobadoresca, en obres com *Tristany i Iseu*, el *Cligès* de Chrétien de Troyes o el *Tirant lo blanc*, i en autors com Ausiàs Marc o Petrarca.²⁷

Il·lustrem-ho amb aquests bordons d'una cobla de Peire Cardenal:

Domna que va ves Valénsa/ Deu enan passar Gardón;/ E deu tener per Verdón/ Si vol intrar en Proénsa./ E si vol passar la mar/ Pren un tal governadór/ Que sapcha la Mar majór,/ Que la garde de varar/ Si vol tener vas lo Far. (Lavaud 1957: 28)

El jo poètic exposa que si la dama vol travessar *la mar* ha de triar un pilot que la conega bé (de nou *la mar*) per no encallar i arribar al far. Aquest guia marítim, que en el sentit figurat de l'al·legoria és guia d'amor, és el trobador mateix, amant experimentat que acompanyarà la dama i la protegirà dels perills de l'amar. L'amor es presenta, doncs, com un itinerari al·legòric, com una ruta plena d'obstacles i dificultats que cal salvar. Així ho mostra també aquest sirventés de Peire Bremon Ricas Novas: «En la mar major sui e d'estiu e d'invern/ e sai tant de la mar per c'adreich me govern,/ e ja guerriers q'ieu aja non cuich qe'm descazern/ de la mar que doutz m'es e no'm part de l'estern» (Boutière, 1930). En aquest cas el jo poètic descriu que està en alta mar tant a l'estiu com a l'hivern, no coneix cap guerrer o enemic que li faça perdre el nord en *la mar* que li és dolça; malgrat ells, no es desvia de la ruta.

D'altra banda, Hauf apunta que aquesta comparació es pot relacionar amb la interpretació simbòlica que sant Bernat, entre altres, fa del nom de Maria, que es relaciona amb l'adjectiu en llatí *mara* i amb el verb *amar* (Martorell, 2005: 477). En aquest sentit és, si més no, curiós, veure que Llull també segueix aquesta analogia:

---

27 És ben coneguda la declaració velada d'amor d'Iseut a Tristany: «Ysolt dit: Cel mal que je sent/ Est amer, mes ne put niënt:/ Mon quer angoisse e pris se tient./ E tel amer de la mer vient» (Walter, 2006). Philippe Walter (2006) al capítol “La pharmacie d'Yseut” incideix en el recurs; Adeline Richard (2006) l'analitza en detall al Tristany en prosa, el compara amb el del Tristany en vers, i mostra com es reactiva la imatge a partir d'una reflexió sobre l'amor i la reescriptura. Al *Cligès*, Chrétien de Troyes adapta la metàfora mar/amar/amarg i explica que l'amarg sofriment que pateix sembla venir del mar de la mar però prové del mar de l'amor (Troyes, 1993: 19). Pel que fa al *Tirant*, v. la nota 3 d'Albert Hauf al capítol 118 de la seua edició de *Tirant lo Blanch*, referida a la confessió de Tirant a Diafebus: «E yo no tinch altre mal sinó de l'ayre de la mar, qui m'à tot comprés» (Martorell, 2005: 477). Per a aprofundir en les imatges marines en la poesia d'Ausiàs Marc, v. Leveroni (1951), Archer (1985), Alemany i Llorca (2010) i Gómez (2019). Sobre aquest recurs en la retòrica medieval, v. Faral (1982: 96–97).

Santa Maria significa santa mar; per que us apell santa mar, hon viuen esperances de peccadors, e de qui ixen aygues vives, qui son làgremes de peccadors qui a vos demanen ajuda e secors. A vos, santa mar, deman ajuda per exir de mala mar tribulada per peccats, en que perexen peccadors, car no han en vos esperança. (Llull, 1935: 343)

Ara l'associació es produeix amb la mar i la Mare de Déu; els peccadors disposen les seues esperances en la verge, a qui pregunten plorant i demanen ajuda per a eixir de l'escenari perillós en què es troben a causa d'haver pecat. Com al versicle 38, de nou les aigües vives de la mar s'identifiquen amb les llàgrimes, també salades, que vessen els peccadors i alhora la santa mar, la Mare Dolorosa que plora pel fill mort. Fixem-nos que l'esperança torna a estar present en aquest fragment.

L'esperança en la providència divina és recurrent en l'àmbit marí, com ja s'ha esmentat, i com s'explicita a la metàfora 295: «Perillava l'amich en lo gran pèlech d'amor; e confiava's en son amat, qui li acurria ab tribulacions, pensamens, làgremes e plors, sospirs e languimens, per ço cor lo pèlech era d'amors e de honrar ses honors» (*LAA* 295). L'amor es presenta de nou com una mar profunda i perillosa per a l'amich, que confia en el socors de l'amat. Aquest l'auxilia amb els plors i les penalitats que li fa passar, que acreixen l'amor místic. De fet, l'esperança, una de les virtuts de la figura V i una de les tres virtuts teologals, és condició *sine qua non* per superar el perill de la mar (i també de l'amor): «No pots exir de gran pèlec sens esperança» (Llull 1928: 89, 21), tenint en compte que «Sperança es misatge que hom tramet a Deu per ço que aport ajuda e perdó» (Llull, 2015: 423, 8). L'amich segueix plenament la primera intenció i estima l'amat, per això té esperança, ja que «Si vols haver gran sperança, hages gran amor» (Llull, 2015: 423, 21) i alhora, el patiment –en l'amor, en la mar– també provoca l'acreixement d'aquesta virtut: «Dona Deus a sos grans amics grans adversitats, per ço que hagen gran sperança» (Llull, 1928: 89, 15).

S'ha observat en l'exemple anterior que aquesta mar no és un escenari tranquil o plàcid. Ben al contrari, és un indret on les aigües viuen i es fan sentir, per això la força i la potència de la mar s'utilitzarà per a caracteritzar la força i la vitalitat d'altres elements importants en la mística, com el plor: «E pus viva és aygua en plor que en ondes de mar; e pus prop és sospir a amor que neu a blancor» (*LAA* 38). En la literatura medieval, el sofriment és intrínsec a l'amor, com veiem en l'àmbit profà en els poemes trobadors, i en l'àmbit sagrat en la mística: l'alegria dolorida i l'amorós martiri són mitjans per a arribar a Déu (Cruz, 1977: 62). Com que l'ànima de l'home s'ha d'instruir en la perfecció cristiana, el model de la qual és Jesucrist,

la *imitatio Christi* en la seua passió i mort en serà el camí, com ja s'ha esmentat adés.²⁸

La mort s'erigeix com a forma suprema de la manifestació d'amor envers Déu, de manera que el desig de morir és la demostració màxima de l'amor de l'amic per l'amat. Per això en el cant de Ramon el jo poètic homònim declara: «Vull morir en pèlag d'amor» (Llull, 1936: 259). En la realitat de l'edat mitjana la mar esdevé un espai entre la vida i la mort i, com veiem al vers, la mateixa imatge marítima es trasllada a l'àmbit simbòlic: «dans l'imaginaire médiéval, la mer et la mort sont unies par des liens étroits qui dépassent le cadre concret du danger physique pour s'étendre aux niveaux social et symbolique» (Korczakowska, 2006). Així doncs, el vincle entre la mar i la mort i la mar i l'amor és ben present en les obres lul·lianes.

■ 4 Conclusions

Queda constatat que la recursivitat lul·liana del camp semàntic associat a l'àmbit de la marineria és remarcable. Al *LC*, la funció de l'analogia entre la mar i la nau en les seues múltiples formes té una finalitat apologètica, pedagògica i inclús parenètica: pretén orientar els destinataris cap a la correcta contemplació de Déu. En concret, el símil s'encabeix en la mecànica moral i epistemològica del coneixement de Déu, en què arribar a bon port o naufragar depèn de l'ordenació correcta de les intencions.

Alhora, s'ha pogut comprovar que l'ús de la imatgeria marina al *LC* difereix bastant de la d'altres obres com el *LAA*. D'una banda, al *LC* el símil s'encabeix dins del recurs a l'analogia, mentre que al *LAA* apareix en forma de metàfora amb un ressò més líric. D'altra banda, al *LAA* la metàfora se situa en el context de l'amor espiritual, místic, i esdevé una imatge lírica que connecta amb la tradició. Per contra, al *LC* és remarcable l'especificitat del recurs i, sobretot, la seua eficiència, ja que aquest símil facilita la comprensió de conceptes o realitats complexes que Llull tracta de demostrar.

---

28 Recordem que, com diu la primera carta als Corintis, Jesucrist venç la mort: «Quan aquest cos corruptible s'haurà revestit d'allò que és incorruptible i aquest cos mortal s'haurà revestit d'immortalitat, llavors es complirà allò que diu l'Escriptura: La victòria ha engolit la mort./ Oh mort, on és la teua victòria? On és ara, oh mort, el teu fibló?/ El fibló de la mort és el pecat, i la força del pecat ve de la Llei./ Però donem gràcies a Déu, que ens concedeix la victòria per mitjà de Jesucrist, Senyor nostre.» (1Cor 15, 54–57)

Fet i fet, tant la metàfora com el símil esdevenen un recurs més de l'ampli repertori retòric personal del beat. De nou la intenció determina l'expressió literària, que es posa al servei d'un discurs més o menys líric sobre Déu, i esdevé una mostra més de l'afany de Llull per adaptar els recursos de l'època a les seues necessitats i interessos, una prova més que, per al beat, la imaginació sempre està sotmesa a la raó. ■

■ Apèndix: Taula 1. Catàleg de les metàfores del LC esmentades

Capítol del LC	Primer terme del símil	Segon terme del símil
35, 23–24	Nau que pereix en la mar Força d'ondes i tempestats	Home que pereix en la malea de sa natura Pecats
40, 7–9	Nauixer de la nau Nau Nauixer Els elements de la nau que disposa el nauixer: cordes, pregunta, homes	Saviesa divina Cos humà Potència vegetal Les propietats que ordena la potència vegetal: calor, fredor, humidesa, sequedat
93, 26	Nau Mal temps Port de salut	Home Pecat Misericòrdia divina
95, 22	Nau Tempesta de mar i de vent Bon temps a la mar	Home Defalliments humans Misericòrdia divina
117, 2	Mariners Nau Timó	Homes Vida terrenal Fe cristiana
117, 10–12	Els mariners de la nau El capità de la nau La nau Els mariners malvats	Els membres del cos L'enteniment El cos Orgull, luxúria, ira, enveja, falsedat, desconeixement, cobdícia, impaciència, mala voluntat.

117, 13,22	Àncores per assegurar la nau	Esperança i misericòrdia divina
117, 16–18	Mal temps: tempesta, vents...	Pecats i senys corporals
117, 25	El viatge de la nau	El viatge de l'home d'aquest món al món celestial
117, 30	Mariners que pereixen en la mar Nau Port de salvació	Homes pecadors Ànima Paradís
144, 4–5	Mar torbada pel vent	Homes torbats per la ira
149, 7–8	Nau que sobrepuja les onades	Cogitació de l'home que puja a Déu
150, 29	Nau en perill per ones i vents	Ànima en perill per oblidar cogitar en Déu
154, 22	Mariners que es guien en llur viatge per la tramuntana	Homes que guien llur racionalitat (per demostrar la veritat) pels significats de la bondat divina
160, 2	Nau Perir en la mar	Home: cos i ànima Perir en el defalliment i la debilitat (del cos i del món)
162, 23	Timó Ondes, vent, tempestat Defalliment del timó Home que pereix	Enteniment Pestilències i treballs Desordenament de les intencions Home que no contempla Déu
179, 16	Propietat de la mar que fa que siga major que les naus	Propietat de Déu que fa que siga major que el món (l'encarnació)
231, 16–18	Matèria sensual prop Matèria sensual lluny Matèria intel·lectual prop	Fusta, pegunta, estopa i claus Com es fa la matèria de la nau La matèria que és en les coses amb què es fa la nau (fusts, claus...)

280, 2–3	<p>Mariner que es guia en el viatge per les ensenyes de l'estela i les terres</p> <p>Dreceres del mar</p>	<p>Home que es guia en la recerca de l'amor pels vegetals, animals irracionals, pecadors, lloc, temps, matèria, forma, sensualitat, intel·lectualitat</p> <p>Significats que rep l'enteniment per trobar l'amor</p>
282, 21	<p>Nau</p> <p>Llocs de la nau on posar el que es carrega</p> <p>Buidar la nau del que és carregada</p>	<p>Ànima</p> <p>Memòria i enteniment com a vies i portes de l'ànima perquè s'ompliga d'amor</p> <p>Buidar l'ànima d'amor a causa d'oblidar i ignorar Déu</p>
291, 17	<p>Caramida</p> <p>Arribar a bon port</p>	<p>Seny</p> <p>Tindre saviesa</p>
291, 26	<p>Forma de la nau</p> <p>Claus que uneixen les fustes de la nau</p>	<p>Saviesa</p> <p>Els significats de les coses sensuais i intel·lectuals que reben la memòria, l'enteniment, la voluntat i la imaginativa</p>
293, 15	<p>El constructor de la nau</p> <p>Fustes per a la nau</p>	<p>L'home sa</p> <p>Viandes</p>
312, 11–12	<p>Nau que es pot omplir tota de mar</p>	<p>Enteniment, memòria i voluntat que es poden omplir d'amor</p>
326, 17	<p>Gota d'aigua</p> <p>Mar</p>	<p>Glòria que l'ànima pot recordar i entendre de l'essència divina</p> <p>Glòria que hi ha en l'essència divina</p>

328, 11	La forma de la nau significa major La saviesa del mestre La forma del banc	Jesucrist La bondat divina La resta de les criatures
357, 17	La nau El mestre savi La forma de la nau	El món Déu El temps, la qualitat i la quantitat del món
330, 17	Aigua que cap en la mar Aigua que cap en la font	Coneixement de Déu per l'encarnació Coneixement de Déu per privació de l'encarnació
350, 15	Nau Navegar (finalitat)	Voluntat Voler el voler diví (finalitat)

■ Bibliografia

- Alemaný, Rafael / Llorca, Francesc X. (2010): «El lèxic mariner de les poesies d'Ausiàs March i la seua dimensió poètica», *Catalan Review* 24, 121–138.
- Archer, Robert (1985): *The Pervasive Image. The Role of Analogy in the Poetry of Ausiàs March*, Amsterdam / Filadèlfia: John Benjamins.
- Badia, Lola (1991): *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (2013): «L'accés dels laics al saber: Ramon Llull i Arnau de Vilanova», a: *Història de la literatura catalana. Literatura medieval (I) dels orígens al segle XIV*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 377–476.
- / Bonner, Anthony (1988): *Ramon Llull. Vida, pensament, obra literària*, Barcelona: Empúries.
- / Santanach, Joan / Soler, Albert (2009): «La llengua i la literatura de Ramon Llull: llocs comuns, malentesos i propostes», *Els Marges* 87, 73–90.
- / Cifuentes, Lluís / Salicrú, Roser (eds.) (2019): *La vida marítima a la Mediterrània medieval: Fonts històriques i literàries*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bíblia Catalana Interconfessional* (1993), Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya / Editorial Claret / Societats Bíbliques Unides.

- Bonner, Anthony (2012): *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la UB.
- Boutière, Jean (1930): *Les poésies du troubadour Peire Bremon Ricas Novas*, Toulouse / Paris: Édouard Privat / Henri Didier.
- Centre de Documentació Ramon Llull / Universitat de Barcelona (ed.): *Nou Glossari General Lul·lià*, <<http://nggl.ub.edu/>> [15.06.2020]:
- Colom, Miquel (1992): *La marineria en Ramon Llull*, Mallorca: Gràfiques Miramar.
- Colomer, Eusebi (1969): «Las artes liberales en la concepción científica y pedagógica de Ramon Llull», a: *Arts libéraux et philosophie au Moyen Age. Actes du Quatrième Congrès International de Philosophie Médiévale*, París: J. Vrin, 683–690.
- Connochie-Bourgne, Chantal (dir.) (2006): *Mondes marins du Moyen Âge*, Aix-en-Provence: Presses Universitaires de Provence, <<http://books.openedition.org/pup/3832>> [31.03.2020].
- Corbellari, Alain (2006): «La mer, espace structurant du roman courtois», a Connochie-Bourgne (dir.), 105–113.
- Cruz, Miguel (1977): *El pensamiento de Ramón Llull*, València: Castalia.
- De Troyes, Chrétien (1993): *Chigès*, Cambridge: D.S. Brewer [edició a cura de Claude Luttrel / Stewart Gregory].
- Ensenyat, Gabriel (2019): «“Lo primer mariner fou savi mercader”». Ramon Llull i el món dels mariners», a Badia / Cifuentes / Salicrú (eds.), 95–114.
- Faral, Edmond (1982): *Les arts poétiques, du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen âge*, Genève: Slatkine.
- Ferrer, Vicent (1975): *Sermons*, Barcelona: Barcino [edició a cura de Gret Schib].
- Gómez, Francesc (2019): «Mar, navegació i tempesta en Ausiàs March. Valors i tradicions», a Badia / Cifuentes / Salicrú (eds.), 165–192.
- Gómez Luque, Juan A. (2018): *El tópic literario de la Travesía de amor: de la literatura clásica a la poesía española de los Siglos de Oro*, Córdoba: Universidad de Córdoba / UCOPress (tesi).
- James-Raoul, Danièle (2006): «L'écriture de la tempête en mer dans la littérature de fiction, de pèlerinage et de voyage», a Connochie-Bourgne (dir.), 217–229.

- Korczakowska, Anna Elżbieta (2006): «La mer et la mort dans la matière de Bretagne», a Connochie-Bourgne (dir.), 231–242.
- Laguna Mariscal, Gabriel (1999): «“En tierra, en humo, en polvo, en sombra, en nada”: historia de un tópicico literario (I)», *Anuario de Estudios Filológicos* 22, 197–213.
- Lavaud, René (1957): *Poésies complètes du troubadour Peire Cardenal (1180–1278)*, Toulouse: Privat.
- Leveroni, Rosa (1951): «Les imatges marines en la poesia d’Ausias March», *Bulletin of Hispanic Studies* 28, 152–166.
- Llinarès, Armand (1987): «Le travail manuel et les arts mécaniques chez Raymond Lulle», a: *Raymond Lulle et le Pays d’Oc. Cahiers de Fanjeaux* 22, Toulouse: Privat, 169–189.
- Llull, Ramon (1928): *Proverbis de Ramon. Mil proverbis. Proverbis l’ensenyament*, Palma: Comissio Editora (ORL; XIV) [edició a cura de Salvador Galmés].
- (1933): *Art amativa. Arbre de filosofia desiderat*, Palma: Comissio Editora (ORL; XVIII) [edició a cura de Salvador Galmés].
- (1935): *Libre d’intenció. Arbre de filosofia d’amor. Oracions e contemplacions del enteniment. Flors d’amors e flors d’entelligència. Oracions de Ramon*, Palma: Comissio Editora (ORL; XVIII) [edició a cura de Salvador Galmés].
- (1936): *Rims I*, Palma: Comissio Editora (ORL; XIX) [edició a cura de Salvador Galmés].
- (2013): *Llibre d’intenció*, Palma: Patronat Ramon Llull (NEORL; XII) [edició a cura de Maribel Ripoll].
- Martorell, Joanot (2005): *Tirant lo Blanch*, València: Tirant lo Blanch [edició a cura d’Albert Hauf].
- Moreno Soldevila, Rosario (2011): *Diccionario de motivos amorosos en la literatura latina*, Huelva: Universidad de Huelva.
- Ortega, Antonio (2015): «Ramon Llull y el universo marítimo», *eHumanista/IVITRA* 8, 126–141.
- Pring-Mill, Robert (1976): «Els “recontaments” de l’*Arbre exemplificat* de Ramon Llull: la transmutació de la ciència en literatura», a: *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Oxford: Dolphin, 311–323.

- Pulega, Andrea (1989): *Da Argo alla nave d'amore: contributo alla storia di una metafora*, Florència: Università di Bergamo / La Nuova Italia.
- Richard, Adeline (2006): «Et la mer et l'amour ont le style pour partage», a Connochie-Bourgne (dir.), 405–415.
- Rovira, José C. (1991): «“Fahent camins duptosos per la mar” (A propòsit del topos de la navegació d'amor)», *L'Aiguadolç* 15, 7–22.
- Rubió, Jordi (1957): «L'expressió literària en l'obra lul·liana», a: *Obres essencials de Ramon Llull*, I, Barcelona: Selecta, 85–111 (reedició: *Ramon Llull i el lul·lisme. Obres de J. Rubió i Balaguer*, II, Barcelona: Generalitat de Catalunya / PAM, 1985, 248–299).
- (1959): «La “Retorica nova” de Ramon Llull», *Estudios Lulianos* 3, 263–274 (reedició: *Ramon Llull i el lul·lisme. Obres de J. Rubió i Balaguer*, II, Barcelona: Generalitat de Catalunya / PAM, 1985, 202–233).
- Rubio, Josep E. (1995): *Literatura i doctrina al Llibre de Contemplació de Ramon Llull*, València: Saó.
- (1997): *Les bases del pensament de Ramon Llull*, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2017): *Raymond Lulle, le langage et la raison*, París: Vrin.
- Smith, Leigh N. (2006): «Traverser la mer, descendre l'enfer : la navigation dans *L'Enfer* de Dante», a Connochie-Bourgne (dir.), 417–425.
- Tolan, John (2019): «“Le seigneur déchaîna sur la mer un ouragan et souleva une tempête” : le voyage en mer comme épreuve et comme punition», a: Gorgievski, Sandra (ed.): *Itinérances maritimes en Méditerranée du Moyen Âge à la première modernité. Actes du colloque international organisé les 12–13 octobre 2017 à Toulon et à Marseille (MUCEM) par les laboratoires Babel (Université de Toulon) et La3m (Université d'Aix-Marseille)*, Paris: Honoré Champion, 217–235.
- Tous, Francesc (2015): *Les col·leccions de proverbis de Ramon Llull: estudi de conjunt i edició dels Mil proverbis i dels Proverbis d'ensenyament*, Barcelona: Universitat de Barcelona (tesi).
- Vega, Amador (2002): *Ramon Llull y el secreto de la vida*, Madrid: Siruela.
- Walter, Philippe (2006): *Tristan et Ysent. Le porcher et la truie*, Paris: Imago.
- Maria Saiz Raimundo, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Av. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <maria.saiz@uv.es>, ORCID: 0000-0002-2603-5936.